

Urk in beeld gebracht

deel 2

Uit de keuken van een historicus

Het beeld van het oude Urk is lange tijd sterk bepaald door publicaties uit de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw. Daarin werd het verleden van Urk vaak nogal 'romantisch' weergegeven. Door historisch onderzoek is sinds 1939, het jaar waarin het eiland door de aanleg van de Noordoostpolderdijk met het vaste land werd verbonden, geprobeerd het Urker verleden meer recht te doen. Voor de 'levende geschiedenis' op de Urker Bult in het buitenmuseum was de nieuwe geschiedschrijving bijzondere waardevol. Nieuwe inzichten over onder andere het wonen en werken op het voormalige Zuiderzee-eiland tussen 1800 en 1940 werden in nummer 8 van 'Het Peperhuis' naar voren gebracht. In deze bijdrage staan de openbare voorzieningen op Urk, de kerkelijkheid en de contacten met het vasteland centraal.

geoorloofd was. Door de jaren heen stond de zorg voor de gemeenteweide, waarop alle dorpingen hun vee mochten laten grazen, en het schoonhouden van de bebouwde kom in deze documenten centraal. In 1854 begon men de afvoer van hemelwater te reguleren, in 1861 besloot het gemeentebestuur dat de huizen genummerd moesten worden en in 1883 werden de dorpswegen voor het eerst van enige verharding voorzien. Een plan voor echte bestrating en riolering kwam er pas in 1911. Twee jaar later werden de eerste acht telefoonaansluitingen op het eiland gerealiseerd. Vanaf 1918 konden de Urker woningen op het lichtnet worden aangesloten. Ofschoon in 1924 een gemeentelijk waterleidingstelsel tot stand kwam, prefereerden de Urkers voor menselijke consumptie tot aan het einde van de jaren dertig regenwater. Dat werd in tonnen verzameld en was van betere kwaliteit dan het brakke grondwater dat het leidingstelsel opleverde. De waterleiding verving de oude dorpsputten, waaruit water werd gehaald ten behoeve van huishoudelijke werkzaamheden. Ook maakte ze een einde aan de aanvoer van IJsselwater per schip in tijden van droogte.

De aanleg van de Urker nutsvoorzieningen werd grotendeels gefinancierd uit de gemeentelijke kas. Daaruit werden ook de gezondheidszorg en het onderwijs op het eiland bekostigd. Een door het lokale bestuur aangetrokken geneesheer en een vroedvrouw voorzagen in de medische behoeften van de bevolking. Voor ingrijpende behandelingen was men echter aangewezen op voorzieningen aan de vaste wal. De gemeentearts had vooral veel werk in periodes dat besmettelijke ziekten - zoals pokken, cholera en tuberculose - op het eiland voorkwamen. Deels was dit een gevolg van het feit dat preventieve gezondheidsmaatregelen, zoals vaccinatie, maar moeizaam door de Urkers werden omarmd.

Problemen van heel andere aard hadden de eilandbewoners met het onderwijs. Dat kostte

volgens heel wat Urkers te veel tijd. Aangezien er nogal wat ouders waren die hun kinderen wensden in te zetten in het huishouden en bij de visvangst en -verwerking, maakten veel meisjes en jongens de lagere school niet af. De leerplichtwet van 1901 bracht verandering in deze situatie. Tot de stichting van twee christelijke scholen in 1927 was er op Urk slechts één openbare onderwijsinstelling. Deze had vanaf 1880 door het benoemingsbeleid van het gemeentebestuur echter een uitgesproken christelijk karakter gekregen. De realisering van de christelijke scholen werd trouwens pas mogelijk nadat de rijksoverheid de subsidiëring van het openbaar en het bijzonder onderwijs financieel op dezelfde leest had geschoeid. Geld om onafhankelijk van de Haagse overheid christelijk lager onderwijs te realiseren, was op Urk in het tijdvak 1800-1940 niet voorhanden. Nog in 1931 werd geconstateerd dat de eilandbevolking op het bestaansminimum leefde.

Kerken

De behoefte om de Urker jeugd een christelijke opvoeding te geven, kwam voort uit de sterke orthodox-protestantse godsdienstigheid van de eilandbevolking. De kerkelijke eenheid ging in 1836 verloren toen in het kielzog van de landelijke Afscheiding een groot deel van de gelovigen zich afsplitste van de Nederlandse Hervormde Kerk. De afgescheidenen groeiden in slechts luttele jaren uit tot de grootste religieuze gemeenschap van het eiland, maar kregen niet eerder dan in 1885 een passend kerkgebouw met meer dan duizend zitplaatsen. Ze hadden zich toen inmiddels aangesloten bij de Christelijk Gereformeerde Kerk. In 1894 kwam er op Urk ook nog een Christelijke Gereformeerde Gemeente tot stand. In 1930 telde die 143 leden. Het aantal hervormden bedroeg toen 337 en het aantal 'gewone' gereformeerden 2.736. De religieuze diversiteit trok destijds geen onoverbrugbare sporen door het maatschappelijke leven op het eiland. Vele malen traden voorgangers van de kerken in religieuze herdenkingen en tijdens acties om noden te lenigen gezamenlijk op de voorgrond.

Aan het einde van de jaren dertig begonnen zich in het godsdienstige leven op Urk veranderingen af te tekenen. De zondagsheiliging was minder absoluut dan voorheen. Het kerkverzuim nam toe en werd steeds openlijker. Tijdens de diensten werd meer over straat gelopen dan voorheen. De

Door André Geurts

De Urker ijsvlet wordt tentoongesteld in het binnenmuseum.

Ijsvlet met bemanning.

religie verminderde ook als thema van gesprekken en lectuur. Kranten en radio verruimden onmiskenbaar de gezichtskring van de eilandbewoners. Jongeren schaamden zich soms zelfs voor traditionele religieuze uitingen. Een bijeenkomst van jonge Zuiderzeewerkers werd bijvoorbeeld zonder gebed geopend, omdat sommige aanwezigen vreesden door hun collega's uitgelachen te worden.

Contacten

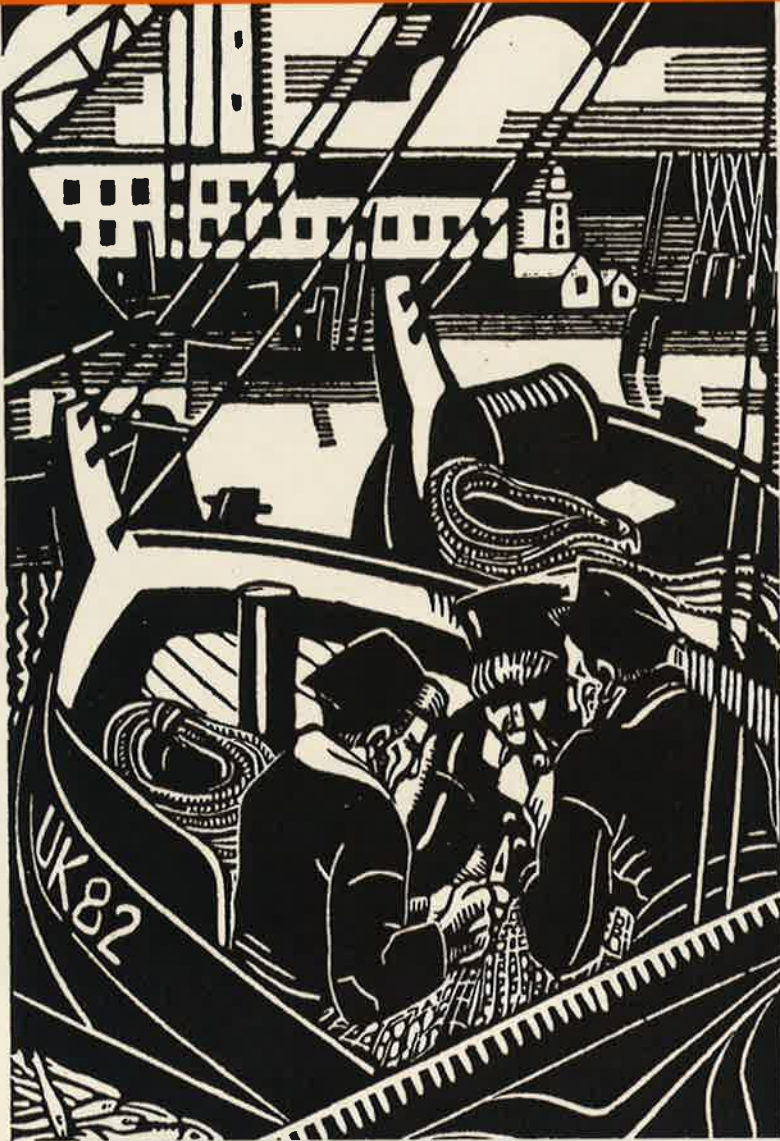
De uitvoering van het Zuiderzeeproject bracht de Urkers vele nieuwe contacten. Dat dit project de eilandbewoners uit hun isolement zou hebben verlost, is een bewering die geen recht doet aan

Stoomschip 'Dir. Gen. Jhr. Von Geusau' verlaat de haven van Urk, circa 1940. Op de voorgrond liggen twee botters op de helling van de scheepswerf van de gebroeders Roos (foto Nieuw Land Erfgoedcentrum, Lelystad).

Reeds in de 19e eeuw vroeg het samenleven van een grote groep mensen op een kleine oppervlakte om maatregelen die problemen in de kiem smoorden of sancties oplegden aan hen die zich weinig sociaal gedroegen. Vanaf 1834 zijn er politieverordeningen bekend, die aangeven wat er volgens het gemeentebestuur wel en niet op Urk

■ Urker vissers bezig met het boeten van netten op de UK82.
Houtsneede van A. van der Vossen, circa 1930.

de historische werkelijkheid. De Urker vissers hadden immers van oudsher relaties in vele plaatsen langs de Noord- en Zuiderzeekusten. Ze brachten hier hun vangsten ter markt, lieten schepen bouwen of repareren en verbleven er enige tijd als Urk door storm- of winterweer moeilijk bereikbaar was. Daarnaast onderhielden postschuiten en vrachtschepen regelmatig contacten tussen het eiland en Noord-Hollandse, Overijsselse en Friese havens. Op 1 april 1890 kwam er een dagelijkse bootverbinding Kampen-Urk-Enkhuizen tot stand. Via deze 'levenslijn' werden zowel goederen als passagiers vervoerd. Bij aankomst en vertrek van de schepen liep de Urker bevolking uit naar de haven.

Als tijdens strenge winters de Zuiderzee niet bevaren kon worden, werden met Kampen contacten onderhouden door middel van een ijsvlet. Met deze schuit op sledes vervoerden de leden van de in 1868 opgerichte Visserijvereniging 'Hulp en Steun' zowel post als proviand. De ijsvlet is tot na de Tweede Wereldoorlog in gebruik gebleven en omstreeks 1950 in het Zuiderzeemuseum terechtgekomen. De functie van de

ijsvlet was al sinds 1934 enigszins uitgehold. In dat jaar werd er een contract afgesloten met de KLM om in tijden van nood driemaal per week vluchten tussen Schiphol en Urk uit te voeren. De inzet van een vliegtuig om het eiland uit zijn winters isolement te halen, werd voor het eerst in de strenge winter van 1928-1929 beproefd. Toen was het ook mogelijk om met auto's over het ijs van Enkhuizen naar Urk te rijden. De Urker haven werd daardoor enige tijd een parkeerplaats.

Gezichtsveld verruimen

Ofschoon in oudere literatuur betreffende Urk de jaren 1800-1940 een periode lijken van isolement, economische inflexibiliteit en het vasthouden aan eeuwenoude tradities, maakt nieuw onderzoek duidelijk dat de historische werkelijkheid enigszins anders in elkaar stak. Het was vooral de sterke groei van de bevolking die de Urkers noodzaakte hun gezichtsveld te verruimen en open te staan voor nieuwe ontwikkelingen. Alleen zo kon voldoende brood op de plank worden gebracht en bleef het mogelijk met een groot aantal mensen vredig op een kleine oppervlakte samen te leven.

Urk is wel eens gekwalificeerd als een folkloristisch pronkstuk, maar het gebrek aan dynamiek dat hieruit spreekt, doet geen recht aan de ontwikkelingen die het eiland in de 19e en 20e eeuw heeft doorgemaakt. Dat heeft recent historisch onderzoek wel uitgewezen.

André Geurts is als wetenschappelijk onderzoeker werkzaam bij het Nieuw Land Erfgoedcentrum (NLE). Dit centrum is per 1 februari 2004 ontstaan uit een fusie van Provinciaal Archeologisch Depot Flevoland, Nieuw Land Poldermuseum, Rijksarchief in Flevoland en Sociaal Historisch Centrum voor Flevoland. De gemeenten Urk, Dronten, Lelystad en Zeewolde, en het waterschap Zuiderzeeland nemen deel aan de fusie door hun statische en semi-statische archieven in beheer te geven aan het NLE. In een nieuw gebouw aan de Oostvaardersdijk te Lelystad worden depots, onderzoeksfaciliteiten (waaronder een studiezaal, een mediatheek en een bibliotheek), zes vaste presentaties, een ruimte voor tijdelijke tentoonstellingen, vergaderzalen, een restaurant en een winkel ondergebracht. In het voorjaar van 2005 opent het centrum zijn deuren voor het publiek.